

ćajne probleme a iza toga na cijeli sklop pitanja novca na selu, seljačkog kredita i dugova. O načinu i standardu seljačkog života u pasivnim krajevima govori nekoliko odlomaka. Na koncu knjige ima više članaka, koji razmatraju društvene pojave i prilike, kao raspadanje kućnih zadruga, život seljaka radnika, odnos prema gospodi, i t. d.

Istaći moram, da nisam objelodanio zanimljiv materijal o vrlo važnom problemu seljačkog nasljednog prava kako ga seljaci gledaju. To pitanje želim obraditi kasnije napose.

Na koncu se zahvaljujem svim prijateljima, koji su mi omogućili, da saberem ovaj za mene tako interesantan materijal o narodnom životu. Predajem ga javnosti toliko dobronamjerno, s koliko sam ga ljubavi sakupljao.

Zagreb, mjeseca studena 1936.

Rudolf Bičanić.

PASIVNI KRAJEVI STRADAJU.

Naši tako zvani pasivni krajevi — Lika, Hrvatsko Primorje, zapadna Bosna, Hercegovina i dalmatinska Zagora — zaslužuju mnogo više pažnje, nego što im naša javnost posvećuje. Istina, o tim se krajevima piše dosta, a ljudi putuju po njima zbog svoje zabave ili zbog kakvih poslova. Turist će u tim kraškim predjelima naći divnih pogleda na kršne planine ili će uživati gledajući slapove i rijeke ponornice, ili druge prirodne ljepote. Tko se zanima za naše narodne nošnje, narodne pjesme i običaje, naći će ih u tim patrijarhalnim krajevima sačuvane često u svom prastarom obliku. A historičar će tu moći da proučava sve epohe, koje su prohujale nad našom zemljom. Lako će naći tragova Ilira i Kelta, Grka i Rimljana. U tom je kršu kolijevka Hrvata i hrvatske države. Tu udariše svoj pečat našoj povijesti Turci. Tu žive Srbi stoljećima, naseljeni uz Hrvate katolike i muslimane. Inžinir i šumar, opet, moći će ovdje otkriti obilna prirodna bogatstva, da pobudi interes svojih gazda za njihovu eksploataciju, pa da nam ih odnesu.

Ali, nažalost, putnici iz drugih krajeva prelaze većinom preko najvažnijega. Njih kao da više zanimaju stvari, nego ljudi. Kad dodjete u te krajeve, onda se domaći trse da vam pokažu ili prirodne ljepote, ili historičke spomenike, narodne nošnje ili kakav rudnik i industriju, jer to — vele — strance interesira. Sve to skupa nije tako važno i potrebno da se vidi, kao što su ljudi — živi ljudi, seljaci, težaci, radnici, koji se muče i pate u tim lijepim, ali za seljački život tako oskudno snabdjevenim krajevima. I kad dodješ k tim seljacima, da vidiš kako se provlače kroz život i kako mučno rade, a malo imaju, onda ih to čudi.

Prokrstaro sam s jeseni 1935. godine upravo one krajeve, u kojima je život najteži. Prošao sam kraj od Banje Luke do

Mostara, pa od Mostara do Splita i blizu Drniša. Išao sam i u najzabitnija sela i govorio s ljudima, koji žive, — kao u medvjedjem brlogu. Pravio sam anketu o gospodarskoj krizi na selu, a osobito u pasivnim krajevima. I svuda sam naišao na seljake, začudjene i iznenadjene, što se netko interesira, kako stanuju i čime se hrane, kako obradjuju zemlju i kako prodaju stoku, koliko troše na odijelo i obuću, kako trguju i koliko ih tište dugovi, porez itd. Isprva su me svi sretali nepovjerljivo. Odmah im se u glavi pojavljuju sumnje i slike: »Da nije došao od poreza?« — »Da nije gospodska prevara?« — »Da to nisu možda kakve politike?« — »Što on mene pita, zašto ne sijem lan, i koliko mi treba vune za čakšire«. Zamislite, došao čovjek u kaputu u selo; raspituje se za sve pojedinosti života, zaviruje svuda, i u kuću i u štalu, — a ništa ne traži. To nije »čist groš!« Seljaci su navikli da obično »gospoda« dolaze u selo samo kad ih se zove, ili kada nešto trebaju, a onda u oba slučaja traže. Misle, da je svaki gospodin, tko god nosi kaput. Prečesto su seljaci izvarani, a da ne bi bili nepovjerljivi. Nije se tome čuditi. Tek kad se uvjere i osjete, da si njihovu, potpuno njihov, onda se srca otvore... I onda možeš čuti svu njihovu nevolju.

Opisati se to ne da, to se mora čuti i vidjeti. Čovjeku krv uskipi i zgrči se šaka, kad vidi te divne ljude, a jadne kraške seljake, kako se mučno bore s prirodom i s ljudima, a ne znaju si pomoći da izidju iz »začaranog kruga«. Pa onda, ako ima u čovjeku i malo — ne samo srca i ljubavi — nego savjesti i osjećaja odgovornosti, ne može a da ne osjeti njihovu nevolju kao svoju, i njihovu borbu kao svoju. Da postane jedno s njima.

*

Ima jedna osnovna činjenica, bez koje se ne može razumjeti gospodarski život pasivnih krajeva: Nad tim krajevima ne prestano lebditi s oblašt gladi! U njima ljudi moraju kupovati za novac najpotrebniju živežnu namirnicu — kruh svagdašnji. Ili, trebao sam zapravo reći — svakdanju pūru. Jer pura (od kukuruznog brašna) je njihova hrana u jutro, za podne i uveče — ako je ima. Redovno, svake godine, mora pretežna većina seljaka kupovati kukuruz »od kandelore (Sviječnice) do Jurjeva«. Već srednji gospodari kupuju u mnogim krajevima

hranu od Božića dalje, a siromašnim seljacima ne dotiče vlastiti kruh do Miholja (29. IX.). Kad je godina nerodna — kao na pr. godina 1935. — onda svi kupuju hranu mnogo ranije; nekoji odmah poslije »žetve«. Kraški seljak mora da utroši sve svoje energije na podmirenje te najpreče potrebe, i tako nikada ne može doći na zelene grane. On je uvijek u nuždi, a tu nuždu drugi uvijek iskorišćuju. Kraški seljak nema rezervi: ako ne kupi danas hrane, onda njegovi kod kuće gladuju. Da dodje do novaca, daje svoju robu pošto hoće kupac, — naravno, ako ima što prodati. Ako nema ništa za prodaju, a to je najčešći slučaj — onda prima kredit pod najgorim uvjetima, ili radi za najslabije nadnice. Njegov je najveći cilj gospodarske borbe, da prezimi zimu, on i njegova obitelj, i da ne strada od gladi. Račun, troškovi, »rentabilitet«, »da li se isplati ili ne«, sve to ne igra uloge. Kad se spašava život, ne pita se za cijenu!

Razumi se, da je u takvim prilikama veoma teško kraškom seljaku »unaprediti« svoje gospodarstvo t. j. prilagoditi ga potrebama kapitalističkog prometa. Uslijed toga i jest taj kraj zaostao. Pravo je rekao jedan prijatelj, da bi se trebalo govoriti prije o zapuštenim, nego o pasivnim krajevima. Svemu tomu je uzrok: glad. Pored svega, ti su gorštaci divni ljudi. Stradaju i pate, ali se prodati ne će. Vole da se muče, nego da se slome u duši. Ta njihova otpornost je garancija, da će doživjeti bolje dane.

Godine 1935. pogodila ih je velika suša. Strašna suša trajala je cijelo proljeće i ljeto. U nekim krajevima nije bilo kiše više od 8 mjeseci. Usjevi su stradali u tolikoj mjeri, da često ni sjeme, koje je zasijano, nije dobiveno o žetvi. Sa strahom su pomišljali ljudi na proljeće. Seljaci vele: »Trpi kožu, pamti dušu, dobra biti ne će!« Hrane nema. Stoka je rasprodana već ranijih godina. Odijelo se više krpati ne da, a djeca gola i bosa. Rada ni zarade nigdje. Što će, kuda će, kako će? Kažu ljudi, da je godina 1935. gora nego li je bila crna 1917. Pa još dodaju sa svojim jetkim sarkazmom gorštaka koji se smije, kad mu srce plače: »Bit će u proljeće lješeva, ko u polju miševa — sve bez kuge!«

Glasovi, koji su tokom zime g. 1935. stizali iz postradalih krajeva, svaki su dan bili sve crniji. Kao primjer kakove su prilike zavladaale, neka posluže ova dva pisma. jedno od po-

vjerenika kotara benkovačkog, a drugo sa otoka Paga. Eto, kako piše povjerenik »Gospodarske Sloge« iz benkovačkog kotara u dalmatinskoj Zagori o tamošnjim životnim i gospodarskim prilikama: »Seljaci su isprodali skoro svu stoku. Volove su isprodavali više nego u 50%, a osim toga što je ostalo do proljeća toliko će izmršaviti od gladi, da će jedva moći da drže i jaram, pošto se od nikuda ne može nabaviti stočne hrane, a niti se je nabavljala. Iz toga razloga ostalo je nezasiјano mnogo ozimnog oranja, jer nema radne stoke. Tako isto se ne će velik dio kukuruza moći zasijati u proljeće. Matematički može se računati već unaprijed da je nastajna poljoprivredna godina propala za 50%.

Svinje su uništene za 80%. I ono svinja, što je ostalo, ne izgledaju kao životinje, nego kao strašila.

Ovce su u priličnom stanju, ali se one ne mogu više prodavati, jer su sjanjive. Ipak ih seljaci kolju, da se spase od gladi. Od ono priroda, što bude, seljaci će morati navaliti u svibnju sa prodajom, tako da će jagnjad biti u bescijenju, i na taj način narod će se vrlo malo s time da pomogne. Tim više, što kukuruz sve to više poskupljuje, pa se sa sigurnošću može računati, da se za naše jedno jagnje od 6 kg čista mesa — ne će moći dobiti ni 6 kg kukuruza.

Zemlje seljaci prodavaju u bescijenje, jer je kupaca premalo. Obično dan zemlje (2.500 m²) ode za par stotina dinara.

Vino se u ovom kraju ne može nikako prodati, dok ne dodje nova hrana, jer ga bez toga ne može nitko kupovati. Osim nešto u općini Stankovci rijedak je slučaj bio, da je netko jesenas mogao nešto da proda.

Resumirajući sve ovo, iz svega ovoga što je narod u prodaji žrtvovao da skupi novac za nabavku kukuruza, sigurno je, da od 63.000 pučanstva, što ih ima benkovački kotar, poprečno mora se uzeti, da u najboljem slučaju do 1. lipnja treba prehraniti najmanje 70 posto naroda. (Izvještaj je poslan mjeseca listopada).

Osim nešto malo u općinama Kistanje i Obrovac i vrlo malo u općini Novigrad, javnih radova u ovom kotaru za sada nema.

Pri dijeljenju hrane, koja je stigla preko »Sloge«, kad se vršio popis najsiromašnijih po selima, ispostavilo se je, da su

bez hrane i bez sredstava, da je nabave, 80 posto i onih seljaka koji su se prema prilikama u sjevernoj Dalmaciji računali da nešto mogu imati i da malo bolje stoje.«

Izvještaj sa otoka Paga glasi ovako:

»Ovim sada molimo za hitnu pomoć u hrani i to u kukuruзу, grahu, žitu, te krumpiru za sirotinju na području općine Pag i to u visini od minimalnih 4 vagona hrane (kukuruza, graha, žita itd.) i 2 vagona krumpira.

Kao primjer našeg sadašnjeg stanja napominjemo, da u Pagu sada imade oko 40 posto stanovnika, koji jedu palentu bez začina, a sol zamjenjuju morem. O ovom se svaki može lično uvjeriti.

K tomu je procijenjeno, da je posadjeno na području Paga samo 1 i pol vagona krumpira, dok do sada nikad nije posadjeno ispod 4 vagona«.

Rudolf Bičanić (u sredini) sa guslarom

VODE, DAJTE VODE!

Kad je u ljetu 1926. prošao prvi vlak ličkom željeznicom, kroz Liku i dalmatinsku Zagoru, dolazio je narod da pozdravi političare i novinare, koji su se vozili tim vlakom. I onda se čuo jednodušan krik naroda od Ogulina do Splita: »Vode, dajte vode!« Zbilja je snabdijevanje vodom najveća potreba naših kraških krajeva.

Zamisli, sjediš kod kuće i samo otvoriš pipac vodovoda, pa ti poteče hladna i zdrava, pitka voda. Teče, koliko hoćeš. Možeš piti, kuhati, kupati se, prati rublje i poslužiti se inače korisno. Čovjek, koji stalno živi u takovim prilikama, jedva da i pomišlja na to, kolika je blagodat imati vode u kući. I još pri tome može da sanjari o seoskoj idili, o ljepotama primitivnog života i da psuje na »civilizaciju«. A neka toj gospodi samo jednoga dana zataji vodovod? Vidjeli bi, kako bi se prezir prema »civilizaciji« okrenuo u bespomoćni gospodski očaj. Oni ne bi naprtili vedrice, pa pošli u goru po vodu, po uzoru »svojih otaca«, nego bi tražili — novi vodovod. Razumije se! — Doista, kraški seljak, a niti ijedan drugi, ne može naći ljepote u tome, da se prebija po kozjim stazama, kadikad i po 40 km daleko za par litara vode. On traži da ima, što i drugi. I njemu je ideal: voda na dosegu ruke!

*

Kad ljeti zasja žarko južno sunce, pa užari gole kraške stijene, kad ljetni žar isprži biljke, a čovjek i stoka lipsavaju od žeđje — onda na kršu ponestaje vode. Lako propusni vapnenac pušta vodu, da se sakuplja u dubine i otječe tko zna kojim rijekama ponornicama. Žive vode ima rijetko. Čatrnje i lokve se iscrpu ili presuše. Valja poći po vodu sve dalje i dalje. Snabdijevanje vodom postaje najvažniji ljetni posao.

Ova je godina bila u tom pogledu osobito teška. U mnogim krajevima nije bilo kiše još od prošloga Božića. To znači više nego 8 mjeseci. Pa kako je onda izgledala opskrba vodom? Redom, kako izvori presušuju i kako se čatrnje prazne, mora svijet produljivati put za opskrbu vodom. A kako je izvora sve manje, to se kod njih sakuplja sve više ljudi da se »vodare«. Govorili su mi seljaci na Duvanjskom polju, da je kod njih s opskrbom vode zaposlen stalno po jedan čovjek iz kuće. Valja mu ići 5 do 6 sati do vrela. Tamo mora čekati, dok dodje na njega red, i dok tanki mlaz vode napuni njegovu posudu. To čekanje traje i po 12 sati. I onda se opet vraća kući 5—6 sati. Čitav taj mučni trud od 24 sata se utroši, da čovjek donese kući 20 litara vode. Naravno, čim se jedan vrati, odmah mora drugi ukućanin da se krene po vodu.

Razumije se, da takav način snabdijevanja vodom dovodi do čestih svadja i sukoba. Svade se ne samo pojedinci, nego i čitava sela. Dolazi do pravih ratova za vodu između pojedinih sela. Bude tu i krvavih glava, pa i mrtvih. Tako dobivena voda je skupa. Ona se troši samo za ljude, za piće i za kuhanje. Seoska stoka pije vodu iz lokava, u kojima se često voda ustajala i usmrđila, da se na njoj uhvatila zelena kora. Događja se, da takovu vodu moraju piti i ljudi, kada je nužda. Žedj je još teže trpjeti nego glad!

Evo, što piše o tome jedan očevidac: Trebalo je ovog ljeta otići u Liku, naročito kotar donjolapački, pa da se čovjek uvjeri što znači suša — nestašica vode. Pored toga što su uništeni usjevi i pašnjaci, još je i stoka upropašćena od žeđji. Oko jedne česme — vodovoda, koji daje oko 300 litara vode na sat, mogli ste da posmatrate jednoličnu grupu starih baba, djevojaka, žena, djece, staraca, odraslih ljudi i mladića sa kantama u rukama, gdje strpljivo čekaju na red. Ta šarena grupa ipak je jednolična, jer su to uvijek isti, koji se tu neprekidno izmjenjuju. Od starih i mladih, muških i ženskih, čujete samo jedno te isto: »Vode, vode ...«

Neopisive su patnje ljudi i stoke. Izmoreni, očajni često se i potuku oko litre vode. Oko njih navaljuje žedna stoka na korito. Užasan je to prizor, kad u kolovozu posmatrate goveće ili konja, koje na dvadesetčetiri sata može samo jednom da se napije vode. Poslije suhe ispaše, napije se hladne vode i

ponekad se desi da na mjestu crkne. Često se dešava da prodje po dva i tri dana da stoka i ne vidi vode. Pomenuta česma, koja daje 300 litara vode na sat, treba da zadovolji dva sela sa 3.000 stanovnika. Uzgred budi rečeno, da je tu česmu podigao zloglasni Khuen Hedervary: — on je, dakle, najveći dobrotvor tih sela.

Da ne padamo u sentimentalnosti sa pričama, kako ovce, krave i ostala stoka prave buku oko česme, kako se žene potuku vedricama, jer to je i onako poznato i razumljivo, nego da radi ilustracije iznesemo, kako se seljaci snabdijevaju vodom. Prije svega treba napomenuti, da oni nemaju zgodne buradi, nego voze vodu u onim, u kojima je bilo kakvo piće i ta voda strahovito zaudara na kvas od vina ili rakije. Medjutim sretan je onaj tko i tako može, jer treba imati bure, kola, volove ili konje. Uzmimo stvaran primjer: jednu zadrugu, gdje se doveze po 300 litara vode dnevno. Zadruga ima 14 članova, 53 ovce, 9 goveda, 2 konja i 2 svinje. Prosječno na svako živo biće dolazi tri litre i sedam desetina dnevno. Voda se vozi na 10 km daljine. Medjutim treba napomenuti, da to vrijedi samo za imućne porodice, koje imaju svoje konje, a to su svega 5—10%. Oni koji nemaju ni konja ni volova, nose vodu na ledjima na 10 i više kilometara daljine. Jedino što ćemo povodom toga notirati, to je činjenica, da su ovog ljeta volovi poderali papke i vratove vukući vodu, a da i ne spominjemo, što su strahovito iscrpljeni i omršavili ljudi i stoka«.

*

Nestašica vode ima i drugih teških posljedica. Na primjer u pogledu čistoće. Zar da se u tako teško pribavljenoj vodi ljudi peru? Ta voda stoji odviše truda, a niti je nema dovoljno. Onda ne preostaje drugo, nego da se ljudi ne peru. Ako nema kiše nekoliko mjeseci — ne peru se nekoliko mjeseci. I to baš ljeti, kada teško rade i mnogo se znoje. Kad sam upitao seljake u Kupresu u Bosni, da li se kupaju, odgovorio mi je jedan od njih: »Vode nemamo, a kupamo se nekad u krvi, nekad u znoju, a nekad u suzama!« Naravno, da onda ne mogu prati niti rublja, a niti kuće. Hodaju i živu zamazani i u neurednoj kući. A nečistoća je leglo bolesti. Ne mogu drugačije: nemaju vode.

Liječnici se »Higijenskog Zavoda« tuže, kako ne mogu ništa učiniti na poboljšanju higijene u tim krajevima, dok narod ne dobije vode. Utrošilo se već novaca na gradnje vodovoda, bunara i čatrnja. Unatrag nekoliko godina se troši manje: treba, vele, novaca za druge stvari. A sve što se potrošilo, premalo je. Trebat će još veoma mnogo, da se ljudi opskrbe vodom, zdravom i pitkom. Doći će vrijeme, kad će se i to morati sistematski provesti. Sve dok ti naši krajevi ne dobiju vode, nema ništa važnijeg, što bi se za njih moglo učiniti. Makar da svako selo — ali svako, bez iznimke — dobije vodu u najskromnijem obliku dovoljne i solidne cisterne. Važnije je da 1000 sela dobije jednostavne čatrnje, nego da 100 sela dobije vodovod, a ostala ništa.

*

Tako je s vodom ljeti. A s jeseni, zimi i u rano proljeće, kad udare kiše, ruše se bujice vode s golemih vrletnih brda u doline i obaraju sve pred sobom. Kraška polja — visoravni okružene gorama — koja su ljeti propadala od suše, zimi su pod vodom. Voda ne može da otječe kroz ponore rijeka ponornica i poplavljuje niže terene. Polja izgledaju kao golema jezera. Gdje su ljeti bile oranice i livade, zimi je voda visoka po nekoliko metara. Dubina je tolika, da na pr. na Sinjskom polju u Dalmaciji preko livada i oranica zimi može ploviti jedrilica. Zato su sva sela na poljima smještena uz rub polja, na obroncima gora.

Šteta je od poplava golema. U prvom se redu voda drži veoma dugo po poljima. Na nekima ostane i do svibnja. Zimski se usjevi ne mogu sijati uopće, a s ljetnima valja žuriti. Dogadja se, da se voda vrati, pa zasijano sjeme izagnjije, te se mora sijati i po 3 puta. Najveći dio polja ostaju livade. Voda veoma škodi plodnosti zemlje. Na tanak sloj humusa nanosi ona pijesak i kamen, pa tako čini zemlju još neplodnijom. Seljaci se tuže, da im je zemlja u nekoliko posljednjih godina postala daleko neplodnija nego prije, i pripisuju to takodjer i poplavama, koje donose pijesak, a odnose plodnu zemlju. Zaštitnih naprava, koje bi regulirale vodu, nema nikakvih. I tako seljaci pate ljeti što nemaju vode, a zimi što imaju odviše

vode: priroda daje, ali nejednako! A seljak nema čime da regulira hirove prirode. Dr. Rade Smoljan iz Mostara je računao g. 1929., da bi se za regulaciju svih polja u Hercegovini moralo utrošiti samo 200—300 milijuna dinara, a da bi godišnja korist od toga bila najmanje 100 milijuna dinara. Hercegovina bi prestala biti pasivan kraj, što se tiče žita. Ali, dakako, država novaca nema za to, pa valja krpariti s pripomoćima, ako ih se uopće daje. A dotle voda plavi, odnosi zemlju i svakoga dana donosi sve više pijeska! Zemlja je sve nerodnija, a ljudi gladuju!

Čekanje u redu za vodu

TEŠKOĆE POLJODJELSTVA.

Prirode je često nepravedna — nekome je mati, a nekom maćeha. Kraškim krajevima ona je doista više maćeha nego li mati. U njima ne rodi dovoljno žita, da se prehrane stanovnici tih krajeva. Razlog je tome prije svega, što nema dovoljno plodne, obradive zemlje. Doista, u mnogim kotarevima nije ni polovica površine zemlje toliko plodna da se isplati obraditi, a ima kotara, gdje obradjena površina čini manje od trećine svega tla. U trokutu Banja Luka—Mostar—Split, koji sam ispitivao, navodim kao primjer kotare Tomislav grad (Duvno) gdje je od 95.000 ha površine obradjeno svega 27.000 ha, a to je tek 30 posto. Slično je u kotaru Livno, gdje je obradjeno nešto preko trećine površine (38 posto), u sinjskom kotaru (36 posto), te u kotarima Prozor, Kotac po 30 posto. U samom mostarskom kotaru nije pod kulturama nego jedna petina (18 posto) zemljišta. Oskudica se zemlje jako osjeća. Ono malo zemlje, što je ima među kamenjem, voda otplavljuje, tako da seljak mora u mnogim predjelima krša redovito svake treće godine razbijati kamenje budakom i dinamitom da dodje do nove zemlje. To mu je posao za zimu. Zato se s pravom kaže, da u drugim krajevima seljak »pravi« plodove zemlje, a u Hercegovini mora da »pravi« još i zemlju.

Cijena zemljištu nije velika, gdje nema vinograda. Ona iznosi danas za oranice 600—1000 dinara po dunumu (1000 č. m.), ali se zemlja veoma rijetko kupuje sada za vrijeme krize. Pašnjake u brdima može se kupiti po 100, a i po 10 dinara dunum, a mnogi seljaci vele, da bi dali zemlju badava, samo da se oslobode plaćanja poreza na nju. Ta zemljišta u brdu, nazvana pašnjaci i livade, zapravo su najvećim dijelom kamena groblja s oskudnom travom, iz koje gdjgdje proviruje po koji grm. U gruntovnici su upisana kao livade, što je sasvim krivo.

Uopće se seljaci u čitavoj Bosni i Hercegovini jako tuže na neuredjen katastar. Kada su činovnici, koncem prošloga stoljeća, popisivali zemljište i uređivali katastar, nisu išli da pogledaju svaku česticu, nego su, po pričanju seljaka zapisivali, kako su seljaci kazivali. A seljaci-gorštaci zovu često svoje pašnjake livadama (zapravo »livodama«), ma da se tu radi tek o skromnim planinskim pašnjacima. Naravno, da se sada porez plaća kao na livade i tako se događja, da seljak godišnje plaća više poreza na zemljište, nego što ono uopće vrijedi po prometnoj vrijednosti. Osim toga, katastar se ne poklapa s faktičnim stanjem. Mnogo puta plaća seljak porez za drugoga, ili plaćaju dvojica za isto zemljište, itd. Zato je jednodušan zahtjev svega seljaštva Bosne i Hercegovine: revizija katastra.

Niti ono malo oranica, što ih ima u poljima, nisu plodne. One se ne mogu mjeriti sa sjevernim krajevima. Ako nema kiše, kao što godine 1935. nije bilo, onda rodi vrlo slabo ili ništa. Zanimljivo je, da seljaci u tim krajevima, o kojima je riječ, ne mjere zemljište mjerom za površine, nego ili po količini utrošenog rada — po danu oranja, ili po metričkoj centi zasijanog sjemena. To je svakako izražaj starog seljačkog shvaćanja, po kojem vlasništvo, a po tome i mjerenje zemlje postoji samo na zemlji koja se obrađuje. Mogli bi ga zato nazvati radno vlasništvo. Dan oranja može imati, već prema tome, koliko je zemlja teška za obrađivanje 1.5 do 4 dunuma. A metar usjeva računaju isto tako prema kvalitetu zemlje. Obično računaju metar ječma na četiri do pet dunuma pa kažu: »Imam 2, 3 metra usjeva«. Prirod zemlje onda izražavaju u mnogo-kratniku zasijanog sjemena. Ječam obično plaća 3 do 5 puta sjeme, a pšenica isto toliko. A u Slavoniji može pšenica dati i po 20 puta sjeme, uz manji trud. Ima, doduše, i tu krajeva, gdje se sjeme vraća do osam puta, ali je to rijetko, i samo u rodnim godinama. Usporedba jasno pokazuje, kako je tu poljodjelstvo oskudno.

U tim se krajevima sije najčešće ječam za kruh. Zob je osobite kvalitete. Kukuruz se sadi, samo ako nije prevelika visina, pa to dopušta klima. Krumpir je odličnog ukusa, samo ga je malo. Siju se još dvije loše vrste žita: sirak i šilj. Osobito od ovoga posljednjeg je hljeb crn i gorak. Zato se njime služe siromašni krajevi. Vele, gorak je, ne ide u tek, pa ga se manje

pojede. Tako ljudi varaju sami sebe, a tijelo ostaje bez prave hrane.

Kako se radi o stočarskim krajevima, to su livade u osobitoj cijeni. A i livade se ne mjere po površini, nego po kolima dobivenog sijena. To dolazi jamačno od toga, što je plodnost zemljišta veoma različita, pa sama mjera za površine ne bi ništa rekla. U tim se krajevima bogatstvo stanovnika računa prema količini sijena. Za stočara je to od prvenstvene važnosti.

No, te se livade ništa ne kultiviraju. Niti se one gnoje, ni natapaju, niti se sije bolja trava; jedini je ljudski rad košnja. Trava se pokosi, kako ju je priroda dala, pa se odveze kući.

Mnogi seljaci nemaju svojih livada, pa idu kositi bogatijim, osobito trgovcima, njihove livade na dio. Nekada su begovima kosili za polovicu ili za treći dio, i još su dobili hranu. A danas moraju kositi za peti ili čak šesti dio, bez hrane. Toliko je stepen eksploatacije porasao od feudalizma do kapitalizma u tim »primitivnim« krajevima. Zato vele seljaci: oslobodili smo se dobrih begova, a došli smo pod još gore, trgovce i banke.

*

Osobitost su kraških krajeva t. zv. drvene livade. Možete vidjeti u tim krajevima drveće čudnog oblika, dugoljasto, bez razvijene krošnje, a ogradjena kamenim zidom, kao neki voćnjaci. To su te drvene livade. Hrast, jasen, lijeska ne puštaju se da rastu po miloj volji, nego se svake 3—4 godine krešu grane, da istjeraju nove mladice; to se zove listosjek. S drveća se uzima lišće, pa se sprema za zimu za hranu stoci i za stelju. Sada, za krize, seljaci hrane stoku većinom zimi samo tim lišćem i slamom, a sijeno prodaju.

*

Neplodnost pasivnih krajeva ne bi se tako teško podnosila, kad bi barem bilo moguće zasijati sve obradive površine. Ali je s time veoma teško. Često se dogodi, da sjeme sagnije od proljetnih kiša, pa valja sijati i 3 do 4 puta. A kada su slabe žetve, pa nastupi glad, onda se žito, određeno za sjeme, izjede, pa se s proljeća nema šta sijati. Siromasima se to događja svake godine. Onda moraju posudjivati sjeme, ako imaju od koga, i to uz lihvarske uvjete. Obično za kilogram žita pozajmljenog u

proljeće za sjeme, daju kilogram i pol u jesen, i još moraju moljati i činiti kojekakve usluge. Mora se, ali, priznati, da u mnogim krajevima siromasi vraćaju samo pozajmljeno žito, bez kamata. Uz takve prilike ostaje mnogo oranica nezasijano. U zaostalijim krajevima, van struje jačeg prometa, znade ostati neobrađena čitava trećina obradive površine, a da tome nije razlog ugar, nego pomanjkanje sjemena.

Da se tome zlu doskoči, počeli su u tim krajevima nicati interesantni oblici zadruga. Zovu ih žitarske zadruge. Malo čudno zvuči: žitarske zadruge u pasivnim krajevima. Te zadruge uopće ne posluju novcem. Zadrugni se udio plaća u žitu, zajmovi se daju i vraćaju u žitu, a isto tako se u žitu plaćaju i kamati. Svrha je tim zadrugama, da s proljeća daju zadrugarima seljacima žito za sjeme. S jeseni, poslije žetve, vraćaju seljaci uzajmljeno žito natrag zadrugi, i plaćaju kamate u žitu, kako gdje, 10—25 posto. Lihvaru bi morali dati i više od 100 posto, i još bi bili ovisni, kao da primaju milost.

Kao primjer navodim žitarsku zadrugu u Kandiji, kod Bugojna, u zapadnoj Bosni. Zadruga je počela raditi u jesen 1928., kada je pristupio 21 zadrugar s ukupno 8 i pol metričkih centi ječma. U proljeće 1929. dobilo je 12 seljaka zajam od zadruge. Nakon 7 godina rada zadruga je brojila 117 članova, a od toga ih je 99 dobilo zajam u žitu za sjeme. Zaliha žita, s kojom zadruga radi, iznosila je ovoga proljeća već 105 metričkih centi, a ove jeseni je, s kamatima, porasla na 127 metričkih centi. Zajam se dobiva na obveznicu, koja glasi na izvjesnu količinu ječma, a za zajam moraju jamčiti dva jamca. Većina zajma kretala se između 80—150 kg ječma po zadrugaru zajmoprincipu. Zajam se daje samo za sjeme.

Eto jednog značajnog i uspješnog načina, kako se jedna velika poteškoća seljačke poljoprivrede u pasivnim krajevima rješava udruženim snagama sela, i to vlastitim gospodarskim snagama samoga seljaštva. A sve bez ijedne pare gotova novca, i mimo »svjetske krize«!

Takve bi zadruge trebalo osnovati u svim krajevima, gdje je oskudica za sjeme.*) Naravno, ove godine to nije moguće, jer

*) »Gospodarska Sloga« organizirala je po uzorku ove zadruge do danas već stotinjak sjemenuskih hambara u pasivnim krajevima.

vlada velika glad, koja će se osjetiti i do godine, budući da u proljeće ne će biti sjemena gotovo u svim pasivnim krajevima. Izjest će ga glad. A možda će baš te velike teškoće, koje danas proživljavaju naša braća u pasivnim krajevima, dati odlučan poticaj da se trgnu i organiziraju one radne snage, koje im stoje na dohvat.

Posjedovni odnosi i obrađivanje zemlje.

Selo	Kotar	Broj kuća	Obitelji		Posjed u postocima				Najveći seljački posjed ima jutra	Prosječni seljački posjed ima jutra	Plug		
			prosječan broj članova	najveća ima članova	0-2 jutra	2-5 "	5-20 "	20-x "			nema %	spreže zajedno %	ima vlastiti %
Vrbanja	Banja Luka	200	7-8	20	27	50	23	—	20	4-5	75	25	
Šargovac	Banja Luka	140	7-8	20	28	43	25	4	60	20	65	35	
Han Kola	Banja Luka	390	10	36	—	10	60	30	60	?	50	50	
Kandija	Bugojno	35	10-15	32	30	12	45	13	50	?	50	50	
Podgrađe	Bugojno	36	8-10	35	33	50	17	—	25	—	90	10	
Otinovci	Kupres	40	12	35	35	50	10	5	—	5-6	50	17	33
Šuica	Livno	300	10	22	58	33	10	—	25	3	50	47	3
Orguz	Livno	77	7-8	21	13	26	50	11	21	7-8	50	33	17
Srđević	Livno	120	10	23	7	50	43	—	16	4	50	34	16
Zabrišće	Livno	54	12	27	7	64	20	9	44	6	40	30	30
Rumboci	Prozor	170	10-20	60	7	30	50	13	25	4-5	50	—	50
Kongora	Duvno	90	7	—	17	44	39	—	15	3-5	30	66	4
Rakitno	Posušje	800	10	28	37	50	13	—	15	3	33	57	10
Posušje	Posušje	350	8	31	20	50	20	10	25	4	15	80	5
Široki Brijeg	Mostar	170	7	44	70	30	—	—	4	1 1/2	motika	—	—
Pješivac	Stolac	150	10	30	25	43	32	—	10	—	25	25	50
Kaštel Lukšić	Split	252	5-6	11	48	48	2	—	14	1	motika	—	—
Muč	Split	240	9	30	66	33	—	—	40	2	33	66	—
Starigrad	Hvar	—	5-6	14	75	25	—	—	2 1/2	—	motika	—	—

POSJEDOVNI ODNOSI I OBRADJIVANJE ZEMLJE.

Teškoće poljodjelstva u pasivnim krajevima ne proizlaze samo iz prirodnih uvjeta, koji su doista vrlo nepovoljni. Mi smo ih u posljednjem članku već spomenuli. Poljodjelac se u pasivnim krajevima mora boriti i s mnogo drugih poteškoća. Ova-
dovni odnosi, i snabdjevenost poljodjelstva sa sredstvima pro-
izvodnje, t. j. način obradjivanja zemlje.

U tim je krajevima obradive zemlje malo, ne samo apso-
lutno, t. j. u odnosu prema cjelokupnoj površini, nego također
i relativno, u odnosu prema broju stanovništva. Istina je, pa-
sivni su krajevi rijetko naseljeni, ma da ima kotareva, gdje je
gustoća pučanstva veća nego li je prosjek u državi. Ali, u
odnosu prema površini obradive zemlje, ti rijetko naseljeni
pasivni krajevi imaju gušću naseljenost, nego li najgušće nase-
ljene zemlje Jugoslavije. Dok u Vojvodini dolazi prosječno
101 čovjek na 100 hektara oranice, u Dalmaciji na 100 hektara
oranice dolazi 565 ljudi. Dakle, preko pet i po puta više ljudi
mora da se prehrani s iste površine oranice, koja je uza to još
i manje plodna. Još se to plastičnije vidi, ako uzmemo čitavu
obradivu površinu, a ne samo oranice i prikazemo primjere
iz pojedinih kotara:

Kotar:	Ljudi na 100 ha ukupne površine	Ljudi na 100 ha obradive površine
Duvno	27	90
Livno	29	77
Sinj	48	118
Split	55	91
Bugojno	31	42
Mostar	43	237
Prozor	24	70
Stolac	43	342

Naravno da uz takve prilike ne mogu ni posjedovni odnosi
biti povoljni. Zemlje je malo, a ljudi sve više. Posjed se rascjep-
kava, a prosječna veličina seljačkoga gospodarstva pada sve
niže. U trokutu Banja Luka—Mostar—Split ispitao sam 19 ti-
pičnih sela u 11 kotara, pa sam našao, da su posjedovni odnosi
veoma teški. Posjed se cijepa svuda, i ako u raznim krajevima
s različitim intezitetom. Od tih 19 sela, u 8 sela ima manje od
dva jutra posjeda 25—33 posto svih seljačkih gospodarstava.
A u 4 sela ima u toj kategoriji čak 50—75 posto gospodarstava.
Samo u gorskim krajevima, udaljenim od struje prometa, i gdje
ima više zemlje, tamo polovica seljačkih gospodarstava ima
2—5 jutara zemlje. Zanimljivo je da samo u dva sela, od svih
ispitivanih sela, ima više od 10 posto seljaka sa preko 20
jutara zemlje. Uopće, na čitavom putu nijesam naišao na se-
ljački posjed, koji bi imao 50 jutara obradive zemlje. Još k tome
ne valja zaboraviti, da su u tim krajevima obitelji veoma razli-
čito sastavljene, i da tu još ima kuća, koje broje i po 60—80
zadugara, a čest je broj 20—30 ukućana na jednom gospo-
darstvu. No, u tim se krajevima obavlja sada osobito za vri-
jeme krize veoma interesantan proces dijeljenja kućnih za-
druga, tako da pored seljačkog gospodarstva od 60 lica možete
naći kuću u kojoj nema više od 5—6 ljudi. Veličina seljačkog
gospodarstva ovisi tu ponajviše o broju članova obitelji, pa će
zato čitav taj kraj imati uskoro, kad se sve zadruge podijele,
sasvim drugu strukturu zemljišnog posjeda, nego do sada.

Ne samo da su posjedi mali, nego su i veoma rascjepkani.
Pojedine parcele rijetko su veće od 2 jutra, a ima ih i od pola
dunuma. Udaljenost tih parcela obično je do sat hoda, a znade
biti pojedinih parcela i po nekoliko sati udaljenih od kuće. Ko-
masaciju bi tu narod dočekao kao komad kruha, jer bi ono
malo zemlje na okupu, u jednom ili dva komada, mogao ipak
bolje da obradi nego sada, kad mu pojedine parcele nemaju
nego par metara širine.

*

Već sami tako nepovoljni posjedovni odnosi ukazuju na to,
da ni s obradjivanjem zemlje ne može stajati dobro.
Pustimo danas po strani slabu prirodnu plodnost i kulturnu za-
ostalost tih krajeva. Govorimo samo o sredstvima proizvodnje,
koja stoje na raspolaganje kraškom seljaku.

Obradivavanje zemlje je vrlo primitivno. Ono često jedva da i može biti drugačije pod postojećim okolnostima. U mnogim kotarima Dalmacije i Hercegovine, zemlja se ne ore, nego se motikama obradjuju polja. Redovito se ponajviše ore drvenim ili poluželjeznim plugom. Gdje je sloj plodne zemlje debeo svega desetak centimetara, a ispod njega se nalazi kamen ili pjeskovita zemlja, tu seljak mora paziti da ne zaore preduboko, pa da ne pomiješa plodnu zemlju s neplodnom. On više razgrče zemlju nego što ore. A gdje je zemlja teška, tu bi mogao orati duboko. To je teško bez željeznog pluga. Seljak bi ga nabavio, ali nema s čime. Gvozdeni plug stoji 600 dinara, a drveni se može načiniti i s izdatkom od 100 dinara u novcu. Ore se u pravilu volovima, pa za oranje treba 2—3 para volova. Kad se nema volova, spreže se kojekako: konjima i volovima zajedno, a kad pritisne nužda, i s kravama, a ima žalosnih slučajeva, gdje se upregne čovjek u jaram. Inače se smatra oranje s kravama sramotom i smiješnom stvari. Kad sam pitao seljake, oru li s kravama, smijali su se i odgovarali da to nije kod njih u običaju. Tek po koji bi sramežljivo pridodao, da se to čini samo u nevolji.

Činjenica je da ima danas malo seljačkih gospodarstava, koja bi mogla samostalno, bez pomoći sela, da vrše sve gospodarske poslove. Što se obično priča o seljačkom »individualizmu«, spada u carstvo iluzija. Seljak je upućen jedan na drugoga i na uzajamnu pomoć. Seljak treba seljaka. To čini, osobito danas, snagu seljačkog kolektiva. »Složila nas kriza«, vele seljaci, objašnjavajući pojavu osiromašenja sela. Radne stoke, a to su volovi, i plugova, koliko treba za samostalno oranje, ima više od polovine seljaka tek u 2 sela od svega 19 tipičnih sela. Samo u 4 sela ima više od četvrtine seljaka svoj vlastiti plug, a u 13 sela (od svega 19) je više od tri četvrtine seljaka bilo bez vlastitog pluga i sprege. U nekima od tih sela (Posušje, Kongora na Duvanjskom polju, Šuica, kotar Livno) rekoše mi seljaci, da je čak 95 posto seljaka bez svoga pluga i potpune sprege, potrebne za oranje. U čitavih 7 sela je polovica gospodarstava uopće bez pluga, a nema nijednoga od tih 19 tipičnih sela, iz 10 raznih kotara, u kojem ne bi bilo više od 25 posto seljačkih gospodarstava uopće bez plugova i bez stoke. Preostali seljaci »svezuju« zajedno, t. j. sprežu volove, udružujući

se po 2 i 3 gospodara za oranje (svezluk). Opazio sam što su sela bliže prometnim strujama, da je to više seljaka bez pluga i radne stoke. A na čitavom putu nisam našao nijednog seljačkog posjeda, koji bi imao dva pluga.

Siromašnim seljacima, koji nemaju pluga ni sprege uopće, oru drugi seljaci, koji to imaju. Siromašni im onda odrade protuvrijednost. Dan oranja računa se kao 4—6 ručnih težaka, ili 50—100 dinara u novcu, već prema kraju. U predjelima, gdje je novčani promet zavladao u većoj mjeri, te su pogodbe stalnije i čvršće, a u predjelima, gdje je razmjerno jače prirodno gospodarstvo, te su pogodbe više prijateljske usluge, manje obvezuju, i ne traži se ispunjenje. U mnogim selima pomažu jedni drugima besplatno. Postoji takodjer i lijep običaj z a v j e t a. Na izvjesni dan u godini, na pr. Markovo, Veliki Petak, i t. d., seljak ne radi za sebe, nego pomaže siromašnog susjeda, najčešće tako da mu poore njivu.

Kao što je s plugom, tako je slično i sa ostalim gospodarskim spravama. B r a n e su veoma primitivne, načinjene su od granja, pritegnutog s dvije strane letvom. To su više metle nego brane. S i j a l i c u ima jedva koje selo, i ta ne radi. Žito se v r š i konjima na guvnu (armenu), a takodjer se mlati prostim kolcima. Ni okovanog mlata nemaju. Vršalice se mogu gdje gdje naći na ručni pogon, ali za motorne nisam čuo.

Mnogo je seljaka bez kola. Može se uzeti prosječno, da je polovica gospodarstava bez svojih vlastitih kola. A kola su, uz plug, najvažnija gospodarska sprava. Kola u gorskim krajevima treba vidjeti! Ona su sastavljena bez ijednog komadića željeza. Čak ni okovana nisu, pa kotači s vremenom, od istrošenja postanu uglati. Takva kola su veoma teška, pa treba jedan par volova, da ih vuče prazna. Za vučenje tereta dodaje se onda drugi i treći par volova. Koliko li se tu troži snage uzalud, samo zato, jer nema novaca da se kupe bolja, lakša kola. Na takvim se kolima, kao što ih upotrebljavaju naši gorštaci u Bosni, vozili pred 1200 godina franački kraljevi. A mi još uvijek tako...

Stanje je poljodjelstva u pasivnim krajevima veoma ozbiljno. Ne samo onda, kada vlada glad, kao ove godine. Niti ne samo za »konjunktur« krize. Stvar je mnogo ozbiljnija. Tu »politika boljih cijena« ne može pomoći, da se dodje na zelene

grane. Treba još mnogo odlučnijih mjera. Jedan stručnjak navodi, da je na pr. u duvanjskom kotaru plodnost zemljišta ocijenjena 25 posto kao srednja, a 75 posto kao slaba. Dok je ocjena obradjivanja i iskorišćavanja zemljišta uzeta 10 posto kao dobra, a 90 posto slaba. Znači, da su društveni i ekonomski uvjeti poljodjelske proizvodnje još uvijek slabiji nego li prirodni, koji su već sami po sebi vrlo slabi. Prilike se iz godine u godinu još pogoršavaju, seljak propada s matematičkom sigurnošću sve dublje. Dokle ćemo ovako?

Žene iz Središnje Hrvatske, vjerojatno po izlasku iz crkve

TKO KUPUJE ZEMLJU!

Bitna je oznaka kapitalizma, da sva ekonomska dobra uvlači u promet, i da im izražava vrijednost u novcu. U kapitalističkom sistemu se sve kupuje za novac i sve se može kupiti za novac, koji postaje mjerilo svih stvari. Za novac se kupuje i zemlja. Nekad se je zemlja sticala nasljedstvom ili okupacijom, ili stupanjem u kmetski odnos itd. Sa sve većim prodiranjem kapitalizma zemlja postaje sve više predmet trgovine. U Pruskoj se računalo prije rata, da svake godine 7% obradive površine promijeni vlasnika. Kod nas procenat sigurno nije tolik. Kolik je, to ne možemo reći, jer potpuno nedostaju podaci o tome. Ali je sigurno, da se zemlja sada daleko više prodaje nego li prije pedeset godina i da se nova gospodarstva sve više osnivaju na kupljenoj zemlji, a relativno sve manje na baštinjenoj. Sa zemljom se sve više trguje i špekulira kao sa svakom drugom robom. Ona doduše dolazi posljednja na red, ali ipak dolazi.

Zanimaju nas podaci o pasivnim krajevima. Možemo reći da se godišnje osniva u njima vrlo mnogo novih gospodarstava. Prema podacima iz desetljeća 1921.-31. nastaje prosječno godišnje u savskoj banovini 7118 novih gospodarstava, u vrbaskoj 2637, a u primorskoj banovini 1088. Novo gospodarstvo treba urediti; treba ga opremiti sa svim potrebnim, a treba takodjer i dokupljivati zemlje. Koliko je velika oskudica za zemlju kod većine seljaka, i kakvi su posjedovni odnosi — o tome smo već pisali. Ne će biti suvišno ako spomenem, da od sela koje sam prošao čitava četvrtina pa čak i trećina gospodarstava nema više od dva jutra zemlje. Ima sela gdje je takvih ispod dva jutra obradive zemlje preko polovice. U takvim je posjedovnim prilikama jasno, da »glad za zemljom« znači za većinu seljaka borbu za samoodržanje. Osiromašenje seljaštva brzo napreduje i u tim krajevima s primitivnom ekonomijom.

s jedne strane sprečavala nepromišljeno i neproračunano zaduženje, a s druge strane kontrolirala uvjete, pod kojima seljak dobiva kredite. Onda bi bili nemogući sramotni slučajevi lihve.

*

Naročito me je zanimalo, kako bi seljaci prihvatili t. zv. sistem o k u ć j a, koji vrijedi u Srbiji. Naime, g. 1873. uvedeno je u Srbiji, da se seljaku ne može zaplijeniti »kuća sa zgradama i jednim placem (gradilištem) do jednog dana oranja, i sem toga još pet dana zemlje, računajući dan na 1600 kv. hvati«. Na moje pitanje, da li bi seljaci bili za to, da se jedan izvjestan dio seljačkog posjeda izuzme ispod ovrhe, te da ga ne može »robiti vlast« (dražbovati) ni za dug ni za porez, dobio sam svuda odgovor, da bi se to moralo uvesti. I još su mi govorili, da bi tako moralo biti za sve seljačke nekretnine, a ne samo za minimum posjeda. Takve sam odgovore dobivao i u Bosni, i Hercegovini i u Dalmaciji. Jedino u dalmatinskom prigorju, i na otocima bili su protivni tom ograničenju. Ja sam upozoravao seljake, da bi u tom slučaju stradala njihova mogućnost dobivanja kredita i da je hipotekarni kredit najjeftiniji. Ali su mi odgovorili: »Neka strada. Barem ne ćemo biti dužni. Mi ćemo ipak i bez kredita nekako preživjeti, ako se samo riješimo sadašnjih dugova. U ostalom, mi i onako plaćamo dug s prirodom, a ne ćemo da ga plaćamo zemljom. Osigurajte nam prije svega očinski krov nad glavom.«

Vidio sam, da su ljudi već o tim stvarima razmišljali i da su stvorili svoj sud. Razmislio sam o svem tome i došao do zaključka, da ti ljudi imaju pravo. U doba nagle pauperizacije sela treba spriječiti proletariziranje, koje bi samo povećalo milijunske vojske nezaposlenih radnika. Seljacima je danas doista prvo, da si osiguraju krov nad glavom, i kakav takav život na svojoj zemlji. A ono što se priča o intenzifikaciji poljodjelstva putem kredita, to je priča za budućnost. Spriječimo radije besprimjernu eksploataciju seljaka i postavimo razmjenu dobara na drugi temelj. Onda će akumulacija kapitala u poljodjelstvu poprimiti sasvim drugi oblik. U tom pogledu je prvi korak, da se uništi današnje robovanje kamatima.

O SELJAČKOM STANDARDU ŽIVOTA.

Sastala se ženevska gospoda da vijećaju o svjetskoj agrarnoj krizi. Svuda su agrarni proizvodi u slaboj cijeni, jer nema tko da ih kupi i potroši. Tako bar gospoda vele. I stadoše proučavati produkciju, zalihe, cijene, troškove, i sve skupa. Nakon mnogobrojnih konferencija i naučnih referata, konačno nadjoše »jedini« izlaz u tome, da treba podići životni standard stanovništva zapadnoevropskih zemalja, koje uvoze agrarne proizvode. Po njihovom je shvaćanju to jedini put, kojim će se moći plasirati izvozni viškovi agrarne proizvodnje zemalja južne i istočne Evrope. Tako će se ujedno riješiti kriza i kod njih, jer će izvoznicičke zemlje za povećani izvoz moći kupiti više industrijskih proizvoda u zapadnoj Evropi, i smanjit će se nezaposlenost. Sve će te dobre stvari doći kao posljedica podizanja životnog standarda u zapadnoj Evropi na još veći stepen nego što je danas. Slabo su ta gospoda vodila računa o činjenici, da je već danas životni standard u zapadnoj Evropi prosječno pet do šest puta veći od životnog standarda istočnog i južnoevropskog seljaka i da ta razlika ima jedan svoj uzrok baš u njihovom standardu. A začudila su se, kad su čula, da u seljačkim evropskim zemljama, koje izvoze »suviške« agrarne proizvodnje, ne samo da se ljudi slabo hrane, nego da ima čitavih pokrajina, koje redovno gladuju u punom smislu te riječi. Sada hoće da se razlika u životnom standardu još poveća. I to im je »jedini« izlaz!

Kao odgovor, eto im nekoliko sličica o životnom standardu našega seljaka u »pasivnim«, to jest zapuštenim krajevima.

*

Razlog niskom životnom standardu nije uvijek siromaštvo. Pogotovo ne vrijedi to individualno. Više mu je razlog siromaštvo

čitavog kraja, nego li siromaštvo pojedinaca. Između seljaka su razlike u životnom standardu malene, a razlika u imetku ne znači razliku u životu. Način života bogatog seljaka slabo se razlikuje od načina života siromaha. Razlika je jedino u količinama, a ne u načinu. Kazivali su mi primjere i vidio sam slučajeve, gdje na pr. najbogatiji gazda u selu ima po 20 volova i 200 ovaca, a u kući nema ništa kao ni siromah. Stanovnici polja, na pr. Livnjaci, su mi govorili da oni bolje žive od seljaka iz gorskih krajeva od Glamoča. Makar ti Glamočani imali stada od hiljadu i više ovaca, ipak žive gore nego Livnjaci s desetak ovaca.

Začudo je, kako je taj svijet bistar i inteligentan, a koliko je bespomoćan da iskoristi ono malo što ima, pa da si popravi život. Razgovarao sam s mnogim ljudima, koji su boravili po nekoliko godina u Americi, Francuskoj, Belgiji. Sigurno je, da su tamo ipak živjeli o boljoj hrani i u uredjenijem stanu nego kod kuće. Vidjeli su mnogo toga. Ali, kad dodju kući, njih toliko prevlada domaća sredina, da se pored sve svoje lične inteligencije vrlo teško odlučuju da bilo što god promijene na bolje, pa makar se radilo o nekoj sitnici. Još će na svom odijelu ili u svojim ličnim navikama nešto promijeniti, ali u kući teško da će što dirnuti. Sjećam se jednog karakterističnog primjera. U Šuici, na staroj granici Bosne i Hercegovine, bio sam u kući jednog seljaka, koji je živio nekoliko godina u Belgiji. Ognjište mu je bilo smješteno u kući tako, da je žena morala svaki puta, kad je htjela zagledati u lonac, skidati lonac s ognjišta i odnositi ga do vrata. Drugog svijetla nije bilo. Kad sam ga upitao, zašto ne probije malen prozor, da dobije svjetla k ognjištu i da olakša ženi posao, odgovorio mi je, da će to doista učiniti, i da je to dobro. Ali do sada je uvijek bilo tako, i on nije na to ni mislio da bi što poboljšao. Valja priznati, da je ipak čitava poslijeratna konjunktura u tim krajevima iskorišćena najviše za podizanje kuća, pa je danas barem krov nad glavom bolji nego prije, ma da su te kuće bez brojnijeg namještaja, a način života u njima isti.

Vrlo je karakteristično za te krajeve, da su na promjenu načina života mnogo više od iseljenika utjecali događaji, koji su pogodili neposredno samu sredinu. Tu je veliku revolucionarnu ulogu odigrao svjetski rat. U sličnom pogledu danas dje-

luje kriza. Seljaci su stvorili rečenicu, kao opravdanje za se: Nije narod prosvijetljen, dok ga ne prosvijetli kriza. Zaista, u shvaćanjima seljaštva i u načinu života u tim krajevima zbivaju se nagle promjene i svatko će se prevariti, tko o njima ne će voditi računa.

*

U pogledu životnog standarda najvažnije je, da su ti krajevi osiromašili uslijed raznih uzroka, duljeg ili kraćeg zamašaja. Riječ o kršnom Hercegovcu spada danas u carstvo prošlosti. Narod je, uslijed slabe hrane kroz decenije, fizički veoma oslabio; ljudi su slabiji, sitniji. Doduše, oni danas i rade »čudo više« nego prije, a tuberkuloza hara. Pogotovo su se prilike pogoršale uslijed opadanja ekstenzivnog stočarstva, koje se gubi, a uslijed toga nestaje mesne hrane. Danas meso jedu u selu redovito samo »misečari«, žandari i financi. U Hercegovini i dalmatinskoj Zagori stradaju ljudi već godinama osobito zbog niskih cijena duhana jer se s utrskom za duhan kupovala hrana. Jedan liječnik iz okolice Mostara mi je pripovijedao, da u posljednje vrijeme regrutne komisije pronalaze 40—50 posto mladića nesposobnim za vojnu službu u mostarskom i stollačkom kotaru.

*

Da vidimo, kako je s namještajem i s kućama. U pogledu namještaja, seljačka je kuća veoma oskudna. Otvoreno ognjište s nekoliko lonaca, sinija (niski stol za jelo) s par malenih tronoga, po koji sanduk i polica u komori, a slamnjača u sobi za spavanje, i to ti je sav namještaj. Jedino je kod muslimana u tom pogledu nešto bolje. U izvjesnom smislu su djelovali njihovi vjerski propisi na njihov standard života. Muslimani imaju još ćilime, sedžade za klanjanje, dušeke i mindere. Najsiromašniji, koji ne mogu da otkaju ćilime, imaju barem po podu prostrte hasure.

U pogledu gradnje kuća možemo razlikovati tri karakteristična načina. Još i danas se oni isprepliću u raznim krajevima, manje ili više zaostalim. Prvi je taj, da je čitava zgrada jedna prostorija, u kojoj žive zajedno ljudi i stoka, pod istim krovom. Gdje je ognjište, tu se i spava, sprema se hrana za ljude i stoku, a drži se takodjer i stoka. U tako teškim

stambenim prilikama živjeli su i najnapredniji gorski krajevi sve do pred pola stoljeća. »Kad je Švabo došao«, vele Livnjaci, »ni u jednoj kući nije bilo sobe«, (t. j. odvojene popodjene prostorije, gdje spavaju ljudi). Drugi je, nešto napredniji način gradnje, sastojao u odvajanju »kuće« (prostorije u kojoj je otvoreno ognjište) od sobe. Stoka se je obično selila u prizemlje ili u posebnu staju. Tek poslije rata započele su se graditi zdravije zgrade, sve popodjene, s većim prozorima, vrlo često na kat. To je treća faza u gradnji kuća, u kojoj je pasivne krajeve zatekla kriza. I sada ne mogu napred. Zato ćete vrlo često naići na započete a nedovršene gradnje.

*

Zanimalo me je, kako narod sudi o promjenama u životnom standardu, idu li one na bolje ili na gore. Usporedbu sam formulirao u obliku pitanja, što misle, da li se je živjelo bolje, godine 1914., godine 1924. ili godine 1934. Odgovori su bili vrlo interesantni. Svi se slažu u tome, da se godine 1934. živjelo najgore. U pogledu ranijih decenija, odgovori nisu jednolični. Većinom su svi seljaci davali odgovor, da se je živjelo prije rata bolje nego poslije rata. Ali je iz pojedinih odgovora na konkretna pitanja o stanovanju, hrani i odijelu izlazilo, da se je ipak živjelo najbolje g. 1924. To vrijedi za sve krajeve, osim za one, koji prodaju duhan i vino. Ti su prije rata stajali svakako mnogo bolje. Općenito se može reći ovako: prije rata se seljak slabije hranio jer nije znao da si spremi hranu. U pogledu hrane je bilo najbolje 1924. Danas se slabije hrani, jer nema i jer mora prodati. Danas se slabije odijeva, nego prije rata jer je odjeća skupa, a novaca nema, no danas bolje stanuje, jer je podigao nove kuće. Mišljenje je narodnih ljudi, koji nisu seljaci, da se je doista od rata do danas životni standard znatno podigao, osim spomenutih krajeva. Uvećanim potrebama nakon rata mogao je seljak udovoljavati sve do krize, a danas je dvostruko nezadovoljan, jer zna i hoće bolje. Zašto su ipak seljaci govorili, da se je god. 1914. živjelo bolje kad u materijalnom pogledu nije tako, općenito? Smatram, da je tome glavni razlog u osjećaju nesigurnosti, što ga ima seljak u današnjoj ekonomiji. Nestalnost mu onemogućuje ikakav barem

nešto smireniji život; on ne zna, koja će biti vrijednost proizvoda njegovog rada, i što će moći za njih kupiti. A razlike idu na dvostruko i trostruko. Ništa u njegovoj ekonomiji nema na što bi on mogao utjecati i što bi mogao promijeniti ovako neorganiziran kao što je bio. I to ga muči, ta vlastita nemoć, »što nismo priznati ni od koga«. Zato u uspoređenju sadašnjih nestalnih odnosa prema prijeratnim stalnijim, seljak daje prednost stalnosti — miru. Seljaka danas doista više pogadjaju nestalne cijene, nego li niske cijene. A to je najbolja psihološka dispozicija za ekonomsku organizaciju seljaštva.

Vršenje žita s konjem

TRI ČETVRTINE HRVATA NEMAJU VLASTITOG KREVETA.

Teške su to riječi, ali istinite: Tri četvrtine svih Hrvata nemaju vlastitog kreveta. — Kad se raspravlja o životnom standardu, onda se obično smatra, da k neophodnoj potrebi života svakoga pojedinca spada, u najmanju ruku, barem krevet. To se računa u minimum udobnosti za čovječji život. Pa ipak, s gledišta cjelokupnog hrvatskog naroda moramo danas reći, da svi oni, koji imaju svoj vlastiti krevet spadaju, u stvari, među privilegirane. Oni su, naime, tako sretni da imaju dio namještaja, koga nema velika većina ostalih naših sunarodnjaka. Uopće je pitanje životnog minimuma veoma osjetljivo. Ono izgleda sasvim drugačije, kad ga postavljaju makar i najljevičarskiji građani, i kad ga postavljaju seljaci. Što ćete: »Bog je visoko, a zemlja je tvrda«, veli seljačka poslovice.

*

Sjeverni hrvatski krajevi s ove strane Kupe i Save stoje u pogledu kreveta bolje. Doduše, mi tu baš svaki ukućanin, ni u najbogatijoj seljačkoj kući, nema svog posebnog kreveta. Ipak se može reći, da barem u svakoj kući, ne baš sasvim siromašnoj, ima po dva — tri kreveta s posteljinom. Na glasu su perine »do stropa« i kreveti na koje se penje s pomoću stolice, u bogatoj Podravini i plodnoj Posavini. Južno od Kupe i Save stoji narod u pogledu spavanja daleko lošije. Jedinu iznimku čine primorski krajevi. Inače se može reći, da u našim južnim krajevima krevet ne predstavlja dio namještaja, koji se smatra nužnim. Spava se svakojako: na slamnjači (»slamici«), na ležaju, logu, na gunju (čebetu), na hasurama, na vreći, na golome podu, zemlji ili kamenu. Ili, kako veli Ličanin: »Vrića pod glavu, vrića na se, vrića poda se«. A svega čini »krevet« jedna vreća,

u koju se uvukao. Tokom svoje ankete, vidio sam u našim južnim krajevima strašnih primjera kako narod živi, a osobito kako spava. (Uostalom, da vidite slične primjere ne trebate ići na Duvanjsko polje. Izvolite prošetati po zagrebačkoj periferiji i zaviriti u radničke stanove. To vam je na dohvat, i ne morate se »inkomodirati«, da idete na selo.) Redovno tek najbogatije kuće u selu imaju po jedan krevet »za bolesnika«, a sve ostale ga kuće nemaju. I sada, kako izgleda taj krevet. Vjerujte, da ništa nema zajedničkog s onim, što po našim građanskim kućama nazivamo krevetom. To je običan drveni okvir, slupan od dasaka, u kome je slamnjača ispunjena sijenom, slamom, lišćem i na njoj po koji biljac (bijeli gunj) od vune. Jastuka obično nema. Nema ni perja, nego se u najbogatijim kućama ispunjava jastuk vunom. Veoma često u krevetu nema slamnjače, nego je slama razasuta po daskama. Posteljno rublje? Nema ga. Jedino gdje sam vidio po koju poderanu ponjavu. Razumljivo je, da je u takvim prilikama teško govoriti o čistoći. U takovom, glavnom, krevetu spava obično gospodar kuće, ili kakav stari djedo s djecom, ili bolesnik. Svi ostali moraju se zadovoljiti spavanjem na podu — ako ima poda u sobi. Veoma često se umjesto slamnjača uveče rasprostire po kući slama ili sijeno, a vuneni biljci služe samo za pokrivanje. Ujutro se sve skupi, kako je, i stavi u kut sobe. Ali kad pritisne duga zima, odnese se stoci i posljednja vlat slame ispod sebe, pa se onda spava na golome podu. U najzabitnijim krajevima i siromašnim kućama često se spava na goloj zemlji, a pod glavu se meće kamen. Imam mnogo prijatelja, koji su mi pripovijedali i pokazivali, da tako spavaju. Tako se spava već kroz generacije, »s komforom špiljskoga čovjeka«, kako reče jedan prijatelj.

Za spavanje služi samo jedna prostorija, »soba« i tu spavaju svi: staro, mlado, djeca, muško, žensko, oženjeni, neoženjeni. Nagurani su jedni do drugih toliko, da se ne može kroz sobu ni hodati, kad legnu da spavaju. Ljeti još nekako ide: spava se napolju, na sijenu, u staji. Ali zimi se moraju ljudi zajedno skupiti.

Higijena, čistoća, moral; sve su te stvari, koje iz ove perspektive dobivaju sasvim drugi izgled, nego u gospodskom rječniku. A reuma, tuberkuloza i druge bolesti od spavanja na tlu? Nema liječnika, a gdje ga ima. nema narod novca, da se liječi.

Tako ne dodje barem u priliku da kvari statistike o zdravlju. Zato vlada uvjerenje, da je narod zdrav i otporan. Možda će mi tkogod, neupućen, prigovoriti, da slikam odviše crnim bojama. Nije tako. Pregledao sam u raznim krajevima stotine seljačkih kuća, i osobito pazio na to, kako se spava. Zato je taj opis stvaran, a ne odgovara stvarnosti predodžba, koju si ljudi stvaraju o životu na selu, a ne idu pogledati kakav je. U dokaz svoje tvrdnje, navodim doslovce odgovore seljaka na moje pitanje: kako se spava. Ističem ponovno, da sam se o njihovoj istinitosti uvjerio na vlastite oči.

Kotar Banjaluka:

Vrbanja: Spava se na hasuri, i na sijenu. Kreveta nema, a nije ih bilo ni prije. Znađe biti ljudi, koji imaju po 80 goveda, a nemaju kreveta.

Han Kola: Kreveta nema. Dolazi valjda jedan krevet na 10 kuća. Leži se u slami, u ćošku.

Kotar Bugojno:

Kandija: Svaka kuća nema ni po jedan krevet. Rasprostru slamnjače ili dušeke po podu.

Podgradje: Nema 2 posto ljudi, koji imaju svoj krevet.

Otinovci: Kreveta nema. Spava se na podu.

Kotar Livno:

Šuica: Krevet ima samo po koji jači gazda, i to po jedan u kući. U slabijim se kućama spava na podu, većinom na rasprostrtoj slami, bez slamnjača.

Srdjević: Spava se najviše na slami i u pojati. Mnogi spavaju u štali u jaslama da im bude toplije. Spava se na podu, a pod glavu se stavi »žaka« (vreća).

Zabrišće: Svaka kuća ima bar jedan krevet, za starca ili za bolesnika. Inače se spava najviše na slamnjačama ili na slami, prostrtoj po podu.

Kotar Prozor:

Jedva 20 posto kuća ima po jedan krevet. Spava se na slami i na stroži. Sirotinja nema ni to.

Kotar Duvno:

Kongora: Svaka kuća nema ni po jedan krevet, a u kući živi 6 do 8 ljudi.

Kotar Ljubuški:

Posušje: Najviše se spava u pojati na slami. Ima ih koji spavaju na goloj zemlji ili na kamenoj ploči.

U Dalmatinskom primorju je drugačije:

Kotar Split:

Kaštel Lukšić: Svaki čovjek ima svoj krevet. Na podu se ne spava.

Ali već u dalmatinskoj Zagori, u Muću, je krevet slamom prostrt. Spava se u pojati, na slami, dok je teže kad ponestane slame, spava se na podu.

*

Zašto ljudi nemaju kreveta? Odgovor je mnogo zamršeniji, nego se čini na prvi pogled. U prvome redu nema kreveta, jer ih nije dosada bilo. Naučili se ljudi, da žive bez kreveta. Ili točnije: nisu se još naučili da spavaju u krevetu. Kad sam pitao ljude, zašto si od par dasaka ne slupaju bilo kakav krevet, rekoše mi, da bi se to, doduše, moglo, ali da nemaju drveta, a niti novaca da ga kupe. Za mnoge je krajeve to danas istinita isprika. Ali prije nekoliko godina je bilo nešto više novaca, pa ipak ... Mnogo je ozbiljniji odgovor, da za krevete nema u kući mjesta. Zamislite, u maloj seljačkoj kući živi šest do trideset ljudi. Kamo da se smjeste kreveti za sve njih?

Tako su ljudi prisiljeni da trpe sadašnje stanje, sve dok si ne sagrađe bolje i udobnije kuće. A za to se hoće veći izdatak, za koji seljak treba da radi desetak godina, i da uhvati povoljnija vremena. Vele, da je čitava poslijeratna konjunktura u zapadnoj Bosni i Hercegovini iskorišćena uglavnom zato, da se podignu zdravije kuće za stanovanje. Stariji ljudi kažu, da se je prije rata živjelo u kudikamo lošijim prilikama, što se tiče stanovanja. Rat je i u tom pogledu učinio znatnijih promjena u narodnom životu.

Zbog svih tih razloga seljaci nisu htjeli da prihvate krevete niti onda, kad su im ih davali za jeftin novac. A kad su ih dobili badava, onda su sve drvene dijelove spalili. Zato, dokle god bude živio u malim kućama velik broj ljudi, ne će se moći proširiti upotrebe kreveta, a niti dići životni standard.

Pokušavalo se pomoći i na drugi način. Agilni šef Doma narodnog zdravlja u Mostaru, Dr. L. Dojmi pokušavao je da proširi u narod krevete, koji se dadu sklapati, pa zauzimlju preko dana malo mjesta. Danas takve krevete ne mogu seljaci kupovati, jer nemaju novaca za izdatke u svrhu poboljšanja života. Jedva da spašavaju živu glavu.

Problem kreveta nije samo stvar udobnosti. To je ujedno i pitanje ekonomije, zdravlja, čistoće, morala, kulture.

*

Uvaženi patriota! Kad navečer legnete u svoj bijeli, čisti, svjež krevet, onda se sjetite, da tri četvrtine članova Vašega naroda nema uopće kreveta. Vaša večernja molitva neka bude, da bi se blagostanje Vašega naroda podiglo barem toliko, da bi svaki Hrvat imao svoj krevet. I prije nego zaspate, ispitajte svoju savjest, što ste toga dana učinili, da bi čitavom svome narodu omogućili taj minimum udobnosti, koji Vi sami uživate.

Češljanje vune

PREŽIVJELI NARODNI OBIČAJI UPROPAŠTAVAJU NAROD.

Kaže narodna rečenica, da svako selo ima svoje običaje. Isto tako bi se moralo reći, da i svako vrijeme ima svoje običaje: vrijeme ih gradi i razgrađuje. Doduše, imade veoma mnogo narodnih običaja, koji su prastari. Narod ih se drži, jer značenje i simbolika tih običaja još nijesu izgubili svoju važnost u narodnom mišljenju i vjerovanju. Bit seljačkog života u odnosu prema prirodi nije se izmijenila kroz hiljadu godina. Usljed toga nisu niti ti običaji samo puka forma ni ceremonija. Oni su ispunjeni životom sela.

Ima običaja, kojih se narod drži, ali koji ne odgovaraju više mogućnostima i potrebama današnjeg seljačkog života. Oni su nastali u jedno drugo vrijeme, kad se živjelo drugačije nego danas. Narod ih se ipak drži, ma da oni često upropašćuju čitave obitelji. Znam jednu seljačku kuću, s petnaest rali zemlje. Živjelo se dobro i po starim običajima. Kad je otac umro, tri se sina podijeliše, i svakome dopade po pet rali. Jedan od sinova htio je da drži sve starinske običaje, kao i u očevoj kući. Nije mogao izdržati. Stradao je. Ne može se slaviti Božić ni Uskrs, kao ni žetva ni crkveni god u kući sa pet jutara zemlje onako kao u kući s petnaest. Tako je isto sa čitavim seljaštvom. Običaji, koje se lako slavilo u staroj kućnoj zadrugi, danas su većinom nestali. Moba nije više ni nalik onoj staroj svečanosti obilja. Lako se slavilo, kad potreba za novcem nije pritiskala narod, a ljudi je bilo malo i zemlje dosta.

Ja ću ostati samo kod dvaju običaja, na koje se narod najviše tuži. To su svadba i pogrebne svečanosti.

*

Kad sam na putu po pasivnim krajevima zašao u prvo selo, u okolici Banjaluke, odmah na prvom koraku su se ljudi potužili

na trošak u vezi sa ženidbom. Razlog je pristojba za vjenčanje. Kod katolika, ako su mladenci iz iste župe, treba platiti stotinu dinara, a ako su iz dviju župa, onda dvesta dinara. Kako te pristojbe po običaju plaća kum, nastala je uzrečica danas, za doba krize: »Lakše je naći curu nego kuma«.

Za s v a d b e n u svečanost troše se velike svote novaca. One su za današnje prilike seljačkog gospodarstva u pasivnim krajevima upravo nerazmjerne, da ne kažem, goleme. Kao primjer navodim nekoliko podataka, koje su mi dali sami seljaci. U selu Kandiji, na bugojanskom polju, troši imućnija kuća za svatove 5—6.000 dinara, a najmanje 2.000 dinara. U Skoplju (usko polje), kod Gornjeg Vakufa troši se 500 do 2.000 dinara. Čovjek se zaduži i proda zadnju kravu zbog svadbenih svečanosti. Na Kupreškom polju pomaže kuću, u kojoj su svatovi, čitavo selo, kao što je to inače običaj. Potroši se svega u vrijednosti do 5.000 dinara, a od toga u novcu barem 2.000 dinara. U Šuici odnese svadba domaćinu jednu do dvije hiljade dinara. Kad pomislite, da se u isto vrijeme u takvoj kući ne troši više nego za dva dinara sapuna po ukućanu godišnje, onda vam je nerazmjer očigledan. Na siromašnom Duvanjskom polju u Kongori potroši seoska kuća za svadbu, već prema imovinskim prilikama dvjesto do osam stotina dinara. Na Širokom Brijegu u Hercegovini daju za svatove i po hiljadu dinara. U Dalmaciji svijet toliko ne troši na svadbe, ma da inače bolje živi. Na Hvaru svadba ne stoji više od 300 do 400 dinara.

Jednako se mnogo troši na pogrebne svečanosti: daće, karmine, sedminu. Na livanjskom polju su mi pripovijedali, kako kod »sedmina« sudjeluje po 30 do 40 ljudi, a znade se skupiti i po šezdeset do sedamdeset. Sve to stoji mnogo. I još k tomu postoji običaj, da se za pokojnika plaća trideset i tri mise, što već samo po sebi iznosi trošak od pet stotina dinara.

Narod se doista mnogo tuži, da se na običaje odviše troši. Čuju se ovakve riječi: »Sedmina (pogrebna gozba) ruši kuću«. — »Vjenčanje je Muratova sablja«. Misli se time reći, da troškovi za vjenčanje tako oštete seljačko gospodarstvo kao što siječe poslovično oštra sablja cara Murata.

*

Ipak se ljudi drže narodnih običaja, koji prelaze njihovu gospodarsku snagu, ma da vide i osjećaju njihovu štetnost. Zar

ne bi bolje bilo, umjesto da se prodaje zemlja i posljednja krava za svečanost svadbe, da se čestito opremi novo gospodarstvo s namještajem i kućnim potrepštinama? Ljudi to vide, tuže se, ali ipak ne mogu sami prekinuti. Ne mogu p r e d s e l o m. Održanje narodnih običaja nalazi se pod strogom kontrolom sela, i svako popuštanje ispod uobičajene mjere značilo bi opadanje društvenog ugleda u selu. Sociolozi, naročito američki, su mnogo proučavali pitanje osamljenosti života na selu. Ali je život u gradu u stvari mnogo samotniji. U gradu može živjeti u istoj kući stanar do stanara godinama, a da se ni ne poznaju a niti ne znaju jedan za drugoga kako živi. Na selu to nije moguće. Život je seljačke kuće manje zatvoren, a više podvrgnut kontroli javnosti. Ma da su sela rjeđe naseljena, ipak jedan drugome »zaviruje u lonac«. Zajednica tradicije, osjećaja, vjerovanja i interesa, pomaganja i prijateljstva mnogo više zbližuje nego u gradu. Na selu žive ljudi duže zajedno: u istom susjedstvu od zipke do groba, povezani sa hiljadu veza i spona. Ta je k o n t r o l a j a v n o s t i sela česti uzrok, da mlađi i neobuzdaniji elementi bježe sa sela u grad, u »slobodu«, gdje je društvena kontrola slabija a po tome i društvene obveze labavije. Zbog istoga razloga ustručava se pojedinac da odstupi od običaja, za koga vidi da se je preživio i da je štetan. U pojedinačnom razgovoru svaki to priznaje. Treba neka skupna odluka, koja bi mogla stanje izmijeniti. Tu je interesantna uloga seoskih povjerenika Gospodarske Sloge. Ti su povjerenici postali u stvari izvršni organi kolektivnog htijenja sela. U tome je njihovo veliko značenje, koje mnogi ne razumiju. Eto jednoga primjera.

U selu Rečici kraj Karlovca stvorio se s vremenom običaj, da seljakinje narodnu nošnju prešivaju sa 50 redi prešiva iz 12 vrsti konca. Taj luksus stajao je mnogo novaca, i trgovac u župi Rečičkoj prodao je preko zime za 60.000 dinara konca. Da se taj veliki trošak smanji, odlučilo je selo na sastanku Gospodarske Sloge da u buduću ne smije biti na ženskoj haljini više od pet prešiva, i da od lipnja dalje ne smije nijedna žena ni djevojka u crkvu, koja bude imala više. Time je kupovanje konca spalo od 60.000 na cigle 3.000 dinara na sezonu. Selo je jednodušno prihvatilo taj zaključak i provelo ga. U stvari, ono je jedva čekalo, da se skupi a nepotrebnii običaj ukine.

LUKSUS NA SELU.

Umjesto da pišemo o bijedi na selu, okrenimo danas jednu drugu stranicu seoskoga života. Zaboravimo na časak ono selo, u kojem, kako pravo kaže profesor i narodni zastupnik Lujo Tomašić, »po trojica ljudi imaju jedan par čizama, a četvorica se služe jednim zimskim kaputom«. Ne mislimo na to, da se radi o istom onome selu, u kojem se petrolejka ne pali više, a šibice kupuju po tri susjeda zajedno. Čini se, kao da se ne radi o istom onom selu, u kojem prosječnu razinu života obilježuje kukuruzna pura bez soli i spavanje na podu, u slami. Pa ipak to selo ima pored svojih žalosti i svoje radosti, a uz bijedu i luksus. Luksusa je uvijek bilo, otkako je svijeta i vijeka. Svako doba i svako društvo ima svoj luksus. Poznaju ga i bogati i siromašni, svaki na svoj način. Nekome se čini luksus dva puta na dan se najesti, a drugome treba za to osjećaj, udobnost milijunarskog hotela. Možemo se složiti s njemačkim ekonomistom Sombartom, da je luksus »sve što znatno prelazi uobičajen opseg i vrst prosječnih potreba u jednoj društvenoj skupini u izvjesno vrijeme«. (Namjerice se služim riječju luksus, a ne raskoš, jer je u njoj više naglašeno svojstvo suvišnosti, dok se riječ raskoš nužno veže s pretpostavkom obilja.)

I seljaci pasivnih krajeva imaju svoj luksus, raznoga stepena i značenja, koji ide od nevinih taština do ekonomskog upropašćavanja.

*

Možete si zamisliti moje iznenadjenje, kad su mi u selu Kndiji, u bugojanskom kotaru, seljaci i seljanke počeli pričati o pudru i o raznim »vodicama«, o pomadi, i to još o dnevnoj i noćnoj što ih kojekakve niškoristi prodaju po selima. Predstavite si: seljakinja u narodnoj nošnji, u jeleku i »'aljini«, koju

je sama satkala, i — noćna pomada. Nastavili su mi pričati o šminki, o lakastim cipelicama i o gumenim peticama. Na svom sam se putovanju po pasivnim krajevima nagledao toliko mnogo bijede i nevolje i teškog života, da nisam očekivao tolikih suprotnosti. One u svakodnevnom načinu života niti ne izbijaju toliko, koliko nedjeljom. Doduše, selo Kandija se nalazi na plodnom polju i spada među bogatija sela. U jednom siromašnom prigorskom selu više bugojanskog polja već nisam našao šminke ni pomade, ali sam tokom putovanja ipak češće nailazio na pričanje o tome zlu, koga treba iskorjeniti. Ne spadam među moraliste, koji će početi kukati zbog toga nad »iskvarenošću sela«. Ali je ipak porazna činjenica za današnju građansku civilizaciju, da je uspjela da upozna selo sa noćnom pomadom prije nego li s gvozdenim plugom i abecedom. Napredak s takvim redom vrijednosti ne zaslužuje da doživi drugo nego slom.

*

Na razne se načine očituje luksus na selu. Pisali smo već o raznim starim običajima, koji su se preživjeli, pa od njih selo stradava. Riječ je danas o »novim« običajima, koji se prihvataju sela, i često ga upropašćuju.

Luksus u hrani ne pokazuje se kao pojava, koja bi zabrinjavala. S jedne je strane razlog tome, što seljak svoju hranu ponajviše sam proizvodi, i ne treba da je kupuje. Kao luksusna hrana smatra se u pasivnim krajevima: šećer, kava i — zemlja. Riža se daje samo bolesnicima. Pretjeravanje u jelu prigodom raznih blagdana, obiteljskih svečanosti i slava je veliko. Tu se troši preko mjere i bez računa. Ali je tome, po mom sudu, razlog baš u teškom životu ovih krajeva. Neumjerenost je često znak prigušene oskudice, koja jednom provali: nedovoljno ishranjeni ljudi nalaze užitak u tome da se jedamput u godini prejedu.

Mnogo je teži i opasniji potrošak pića, jer se piće plaća gotovim novcem. I tu primitivan čovjek pokazuje neumjerenost. Pazari i crkveni godovi su prilike za to. Pripovjedali su mi slučajeva, gdje čovjek ode na pazar s posljednjim komadom blaga pa sve zapije, što utrži. Ima ljudi, koji radije potroše zadnji dinar u mehani, nego da s njime kupe šibice za kuću.

Možda su to prije očajnici, koji ne vide izlaza, nego li ljudi, koje je obuzela strast. Ali, često je kod njih slučaj, da ne znaju računati i da nemaju discipline u sebi. Ide čovjek na njivu na rad, i svaki dan svrati usput u mehanu na »čokanjčić račije«. Naravno, na dug, a trgovac je dobar čovjek, i rado daje kredit poštenom čovjeku. Kad dodje doba žetve, dug je tolik, da sav prirod od njive mora odvesti pravo trgovcu. Za koga je radio cijele godine?

Luksus nije samo privilegij bogatih.

*

Luksus, koji selo najteže osjeća, je luksus odijela. Naročito je ta pojava značajna kod žena, koje se natječu izmedju sebe, koja će se ljepše obući. Maja uvijek nadje novaca za kćer, da je ukrasi i dotjera. Žena, kao žena, uvijek ima po koji dinar za kojega muž ne zna. Često se u tome i pretjeruje, pa mladež i žene kradu rođenu kuću, da zadovolje svojoj taštini i utakmici u gizdi. Zato je i nastala poslovice, da »žena može više u pregači iz kuće iznijeti, nego što muž u kolima u kuću doveze«. Slabiji otac obitelji ne može se oduprijeti navali ženskadije, pa često troši preko sila, samo da se kćer pokaže pred drugima, i da ga susjedi ne preteku. Zlo je to veliko našega sela, kojemu će se teško stati na put direktnim zabranama. Možda bi se postiglo više uspjeha skretanjem pažnje seoske mladeži na natjecanje u kojoj plemenitijoj i korisnijoj osebini nego što je gizda i taština, i novac?

*

Na pitanje, što više vole, bolje se hraniti ili ljepše odjenuti, dobivao sam skoro svuda jednak odgovor, i od mladih i od ljudi u punoć snazi. Svi su odgovorili, da vole »luksus« u odijelu nego li u jelu, i to s razloga, što »nitko ne zna što je u meni, a svak vidi što je na meni«. To je jedan od psiholoških razloga više, zašto se naš svijet slabije hrani, nego što bi mu bila stvarna nužda. Zbog odijela prodaje se često i hrana, potrebna za kuću. Najjače naglašenu razliku u tome pogledu sam našao u Dalmaciji, na otoku Hvaru, gdje ljudi više vole »obući se vrlo dobro, a nikako jesti«.

*

Kad je riječ o luksusu onda valja voditi računa još o jednoj vrlo važnoj činjenici. Naime, sve nove potrebe koje prelaze okvir tradicijom i običajem otvrdjenog načina života, poprimaju u prvo vrijeme oblik »luksusa«, »suviše novotarije«, dok se ne uobičajе i ne učvrste. Luksus je sapun i kefica za usta, i knjige i novine, kao i škola, za shvaćanje mnogih seljaka u pasivnim krajevima. Zato treba dobro razlikovati novotarije koje mogu da narodu život »olakšaju, uljepšaju i poboljšaju«, od onih, koje su puko oponašanje gospode, bez korisne uloge (funkcije) u seljačkom životu. Naročito treba paziti na red potreba i na međusobni odnošaj važnosti, koje one imaju za život seljaka. Borba protiv luksusa je danas potrebna na selu. Ali bi bilo pogrešno generalizirati i propovijedati svima, da je nužno smanjiti potrebe u narodu, koji se hrani kukuruzom i spava na slami.

Kućanski pribor i namještaj: koljevka, bučkalica za maslac, peka